

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН**

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

**ВОЛОЩУК Мирослав Михайлович,
ЩЕРБІН Лілія Василівна**

Методичні рекомендації для семінарських занять і самостійної роботи з курсу “Історія античних цивілізацій” для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 032 Історія та археологія, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Івано-Франківськ
2024

УДК 940.1:930.1

ББК63.3

ВЩ64

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника
(протокол №2 від 27 вересня 2024 р.)*

Рецензенти:

Жерноклеєв Олег Станіславович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стецюк Наталія Миколаївна – кандидатка історичних наук, доцентка, завідувач кафедри міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВЩ64 **Волощук М. М., Щербін Л. В.**

Методичні рекомендації для семінарських занять і самостійної роботи з курсу “Історія античних цивілізацій” для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 032 Історія та археологія, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти. Івано-Франківськ, 2024

© Волощук М. М., Щербін Л. В., 2024.

© Видавництво Прикарпатського
національного університету імені
Василя Стефаника, 2024.

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «*Історія античних цивілізацій*» передбачає вивчення витоків, становлення, розвитку та занепаду найдавніших цивілізацій Європи. Основне завдання навчальної дисципліни полягає у формуванні у студента-історика уявлення про концепт античності, умови і причини становлення античної цивілізації, особливості її розвитку та причини занепаду через призму розгляду та аналізу конкретноісторичних подій та явищ, що відбувались у суспільній, господарській та культурній сфері Стародавньої Греції та Риму.

Мета. Формування у студентів системного уявлення про становлення, розквіт та занепад античної греко-римської цивілізації.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- перебіг основних подій античної цивілізації;
- зміст поняття «антична цивілізація»;
- джерела та основні напрямки дослідження античної цивілізації;
- місце і значення античності в історії людства;
- основні здобутки античної цивілізації та роль її духовної спадщини в розбудові світової цивілізації.

вміти:

- використовувати знання з історії античної цивілізації в процесі викладання історичних дисциплін;
- уміти працювати з комплексом античних джерел;
- вести самостійні дослідження;
- узагальнювати отриману наукову інформацію та конкретно-історичний матеріал, робити висновки;
- застосовувати на практиці знання, отримані в процесі навчання;
- надавати кваліфіковані консультації з проблем, які вивчаються в межах курсу історії античних цивілізацій.

На вивчення НД відводиться 90 годин / 3 кредити ECTS.

Успіхи студента виставляються у відомостях успішності за 100-бальною, національною та шкалою ECTS. Встановлюється таке співвідношення між балами ECTS, національною шкалою оцінювання і 100-бальною шкалою.

Відповідно до видів контролю набутих студентом знань та вмінь, 100-бальна шкала передбачає врахування поточних оцінок, підсумкових балів, балів за контрольну роботу, балів за індивідуальну роботу, а також екзаменаційних балів.

Упродовж семестру студент отримує бали за різні види робіт, які сумуються в підсумкові семестрові бали. Підсумковий семестровий бал складається з суми балів, отриманих студентом денної форми навчання за свою навчальну діяльність протягом семестру і дорівнює сумі підсумкового балу за семінарські (практичні) заняття (максимально 20 балів), балу за модульну

контрольну роботу (максимально 20 балів) і балу за індивідуальну роботу (максимально 10 балів) чи участь в науковій роботі (максимально 10 балів) та в сукупності може скласти максимально 50 балів.

Семестровий підсумковий контроль з навчальної дисципліни є обов'язковою формою контролю навчальних досягнень студента. Він проводиться відповідно до навчального плану у вигляді семестрового екзамену у терміни, встановлені графіком навчального процесу та в обсязі навчального матеріалу, визначеному робочою програмою дисципліни. Екзамен – форма підсумкового контролю, яка передбачає перевірку розуміння студентом теоретичного та практичного програмного матеріалу з усієї дисципліни, здатності творчо використовувати здобуті знання та вміння, формувати власне ставлення до певної проблеми тощо. Зміст екзаменаційних завдань та критерії оцінювання встановлюються кафедрою всесвітньої історії.

Семестровий екзамен оцінюється від 1 до 50 балів. Зміст питань, що виносяться на екзамен, форма і структура завдань та їх оцінювання визначається керівником курсу, затверджується на засіданні кафедри. Отриманий в результаті здачі екзамену бал додається до виставлених балів за семінарські заняття та індивідуальні завдання, виконані в результаті самостійної роботи, і складає підсумковий семестровий бал.

Обчислення балів для студентів заочної форми. Підсумковий бал з навчальної дисципліни складається з підсумкового семестрового балу (максимально 50 балів) та балу за екзамен (максимально 50 балів). Підсумковий семестровий бал дорівнює сумі підсумкового балу за семінарські заняття (максимально 10 балів), балу за контрольну роботу (максимально 20 балів) і балу за індивідуальну роботу (максимально 20 балів) та в сукупності може скласти максимально 50 балів.

Альтернативна система обчислення балів передбачена за результатами проведення трьох практичних занять (5-бальна шкала оцінювання) та шести рейтингових контрольних робіт (15-бальна шкала оцінювання). У такому разі студент упродовж семестру у стані «накопичити» достатню (чи максимальну – 100) кількість балів зля отримання оцінки семестрового контролю «автоматом». При цьому заохочується виконання будь-якого на вибар індивідуального завдання, яке допоможе «покращити» поточний бал студента.

Вид контролю	Поточний контроль	Контр. робота №	Індивідуальне завдання	Сума балів за модулями	Екзамен	Підсумкова оцінка у 100-бальній шкалі
Максимум балів, який може набрати студент	20	20	10	50	50	100 (50+50)

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
80–89	B	добре	
70–79	C		
60–69	D	задовільно	
50–59	E		
26–49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Програма навчальної дисципліни
Змістовий модуль 1. Історія стародавньої Греції
Тема 1. Вступ до курсу. Крито-мікенська цивілізація

Історія античності як поняття. Спільні риси і особливості в цивілізаційному розвитку Стародавнього Сходу і античного світу. Вступ до історії античності. Зміст поняття «античність» та «історія античності». Роль Давньої Греції та Риму у всесвітній історії, їх значення для розвитку європейської цивілізації. Територіальні та хронологічні рамки історії античності. Специфіка джерельної бази для вивчення історії античності. Наявність та класифікація письмових та матеріальних джерел. Специфіка кожної групи пам'яток. Розвиток історіографії: основні напрямки та їх специфіка.

Вступ до історії Давньої Греції. Періодизація історії Греції: основні періоди. Географічне розташування та природні умови Балканської Греції та Егейського басейну. Роль моря у житті давніх греків. Вплив природних умов на господарчу діяльність та процеси історичного розвитку давньої Греції. Основні етнічні складові грецького населення.

Критська цивілізація. Крито-мікенська цивілізація: основні періоди. Кносське населення. Специфіка розвитку Егейського басейну у III тис. до н.е. Вторгнення ахейських племен з півночі та їх розселення по Балканському півострову.

Виникнення держави та класового суспільства на Криті. Причини більш швидкого розвитку економічних, політичних та соціальних процесів на о. Крит. «Кносська держава» на о. Крит. Домінування царів Кносу. Створення загальнокритської держави.

Мінойська цивілізація: загальна характеристика. Крито-кікладська монархія. Взаємини Криту з Єгиптом, фінікійськими містами-державами. Крит та Балканська Греція. Специфіка царської влади. Особливості критської культури та мистецтва. Причини занепаду критської цивілізації. Вторгнення ахейців на о. Крит та його наслідки.

Мікенська цивілізація. Доахейський розвиток населення Балканського півострову. Проникнення ахейців та гальмування соціально-політичних процесів на Балканах. Виникнення держави у ахейців у Мікенах, Тірінфі, Пілосі, Фівах, Афінах. Поява писемності. Соціально-економічний, політичний та культурний розвиток ахейських держав. Специфіка міждержавних взаємин. Ахейська колонізація. Домінування Мікен. Мікенська цивілізація: загальна характеристика. Троянська війна: легенди та реалії. Її наслідки для подальшого розвитку ахейських держав. Занепад ахейських держав: основні причини, наслідки, версії дослідників з цього приводу. Специфіка постмікенського періоду. Переселення дорійців.

Тема 2. Гомерівський період в історії стародавньої Греції

Поєми Гомера як історичне джерело з історії цього періоду. Археологічні джерела про гомерівську Грецію. Розселення грецьких племен в Балканській Греції і на західному побережжі Малої Азії. Створення господарсько-політичної зони в басейні Егейського моря. Майнова та суспільна диференціація. Родові общини і формування основ полісу. Грецька сім'я.

Тема 3. Архаїчна Греція VIII–VI ст. до н. е.

Криза патріархального общинного устрою і пошуки виходу з кризи. Велика Грецька колонізація. Першопочаткова законодавча реформа. Ранньогрецька тиранія. Ліквідація ранньогрецької тиранії і становлення полісного устрою в Греції.

Тема 4. Спарта як тип полісу

Джерела з історії Спарти. Платон про Лаконіку. Особливості виникнення Спартанського полісу. Дорійці і ахейці. Спарта. Лікургові закони. Внутрішня колонізація. Мессенські війни. «Спартанський міф». Політична система Спартанської держави, її особливі риси. Спартанська олігархія. Соціальна структура: спартіати, періеки, ілоти. «Община рівних» як спосіб збереження соціальної стабільності. Військовий фактор у функціонуванні полісу. Система спартанського виховання, агели. Розмивання «общини рівних» у IV ст. до н.е. Неповноправні громадяни. Становище жінки в Спарті. Аграрний характер економіки. Економічна замкненість Спарти, архаїчний характер економіки. Пелопоннеський союз та його структура, особливості. Роль Пелопоннеського союзу у військових конфліктах V–IV ст. до н.е.

Тема 5. Соціально-політична еволюція Афінівського поліса в VII–VI ст. до н. е.

Джерела з історії Афін VII–VI ст. до н. е. Аристотель, Платон, Плутарх. Давня Аттика. Община, соціальна диференціація. Законодавство архонта Драконта. Реформи архонта Солона. Сисахфія, її економічні та соціальні наслідки. Зміни в економічному житті Афінівського полісу. Тимократична реформа архонта Солона. Державні інституції: екелесія, буле. Виокремлення судової гілки влади, геліея. Громадянські права та обов'язки. Негромадяни. Характер та значення реформ Солона. Поняття «тиранії». Грецькі античні автори про тиранію. Тиранія Пісістрата і Пісістратидів. Реформи Клісфена та їх причини, зміст та значення. Тема 8. Політична історія Греції у V ст. до н. е. Джерела з історії греко-перських воєн. Геродот *«Історія»*. Причини греко-перської конфронтації. Греція і Персія на межі VI–V ст. до н. е. Періодизація греко-перських воєн. Іонійське повстання. Допомога Афін та Евбеї. Придушення повстання та його наслідки. Перший похід персів в Балканську Грецію. Мардоній. Другий похід персів. Марафонська битва та її значення. Мільтіад. Політична ситуація в Афінах. Діяльність Фемістокла. Створення військово-морського флоту Афін. Конгрес грецьких полісів у Коринфі. Похід Ксеркса в Грецію. Підготовка походу. Стратегія персів. Плани сторін.

Фермопіли, Саламін, Платеї, Мікале – найважливіші битви. Леонід, Павсаній. Перехід стратегічної ініціативи до греків. Зміна характеру війни. Втрата Спартою гегемонії. Утворення Делоського морського союзу, його структура, основні засади діяльності, органи управління. Роль Афін у союзі, відносини із союзниками. Похід греків у Єгипет. Завершення греко-перських воєн. Калієвий мир. Причини перемоги Греції у греко-перських війнах, її значення та наслідки.

Тема 6. Економіка та соціальний розвиток грецьких полісів у V – першої половини IV ст. до н. е.

Джерела з історії Греції V ст. до н.е. Матеріальні, писемні, епіграфічні джерела. Історіографія. Економіка Греції: характерні риси. Типи грецьких полісів та їх економічні характеристики. Інтенсивний характер економіки Афінського поліса. Основні галузі економіки. Характер сільського господарства. Розвиток товарних галузей. Ремесло. Економічні зв'язки. Місцеві ринки та зовнішня торгівля. Основні торгові шляхи. Роль причорноморських колоній у торгівлі. Грошовий обіг та формування банківської справи. Класичне рабство. Розповсюдження рабської праці. Вільновідпущеники. Метеки, їх правовий статус та соціальне становище. Роль метеків в економічному житті полісу. Громадяни. Політичні права та соціальний статус громадян.

Тема 7. «Золотий вік» афінської демократії. Роль Афінського полісу в історії Греції V ст. до н. е.

Реформа Ефіальта та її значення. Перикл. Фулідід та Плутарх про добу Перикла. Державний устрій Афін. Розширення прав демосу. Народні збори, буле, геліея, система магістратур. Громадяни та негромадяни. Літургії. Метеки. Становище жінки. Рабство. Характер афінської демократії. Зовнішня політика Перикла. Афінська архе, політика щодо союзників та колоній. Афіни – центр культурного життя. Розбудова Афін. Гіпподам. Фідій. Гурток Перикла. Афінський Акрополь.

Тема 8. Грецька культура класичної доби

Культура крито – мікенської цивілізації та гомерівського періоду. Умови формування культури стародавньої Греції в V–IV ст. до н. е. Архітектура та скульптура. Архітектурні стилі. Громадське та приватне будівництво. Теорія «регулярного міста». Афінський Акрополь. Фідій, Мнесікл, Іктін. Олімпія. Скульптура V ст. до н.е. Мірон. Поліклет. Особливості скульптури IV ст. до н. е. Пракситель. Ліссіп. Скопас. Література і театр. Драматичний жанр: сюжети. Видатні представники літератури Стародавньої Греції класичної доби. Виникнення театру. Театральні вистави. Релігія. Культ олімпійських богів. Свята. Особливості давньогрецької релігії. Наукові знання. Філософія. Роль класичної грецької культури в історії світової цивілізації.

Тема 9. Пелопоннеська війна

Джерела з історії Пелопоннеської війни. Фукидід «*Історія*». Ксенофонт «*Грецька історія*». Псевдоксенофонт «Афінська політія». Військово-політичні та економічні протиріччя між Афінським морським і Пелопоннеським союзами. Економічні і політичні передумови війни. Характер війни, її особливості. Конфронтація Афін і Коринфа. Розстановка сил напередодні війни. Плани сторін. Періодизація Пелопоннеської війни. Приводи до війни. Архідамова війна. Нікієвий мир. Загострення соціальної боротьби в Афінах. Сицилійська експедиція. Алквіад. Декелейська війна. Роль Перської держави. Поразка Афінського морського союзу та його розпуск. Наслідки та значення війни.

Тема 10. Криза полісної системи

Поняття «кризи полісної системи». Історіографія та джерела. Економічна структура Стародавньої Греції IV ст. до н. е., нові явища в економіці. Поземельні відносини, товаризація сільського господарства. Посилення економічних зв'язків між полісами. Особливості соціальної будови полісів у IV ст. до н. е. Рабство, вільновідпущеники. Еміграція. Становище негромадян. Нові риси у військовій організації полісів. Найманство. Трансформація політичної організації полісів. Нове лідерство. Особливості кризових явищ в Афінському і Спартанському полісах. Загострення соціальних та політичних протиріч. Пізня тиранія. Встановлення Спартанської гегемонії в Греції. Гегемонія Фів. Епамінонд. Виникнення союзних утворень. Симахія, симполітія, амфіктіонія.

Тема 11. Елліністична доба в історії Стародавньої Греції

Природні умови, населення, соціально-економічний розвиток Македонії до V ст. до н. е. Діяльність Філіпа II (його реформи та зовнішня політика). Піднесення Македонії. Втручання Філіпа II у грецькі справи. Вступ Македонії до Дельфійської амфіктіонії. Виникнення промакедонських та антимакедонських партій у грецьких полісах. Їх протистояння на прикладі Афін. Організація союзу грецьких полісів проти Македонії. Встановлення гегемонії Македонії над Грецією. Корінфський конгрес. Підготовка Філіпа II до війни з персами.

Прихід Александра Македонського до влади. Військово-політична підготовка до походу проти Персії. Східний похід Александра Македонського. Заснування нових міст. Історія походу. Утворення імперії Александра. Опозиція з боку македонської знаті та воєначальників. Економічні та соціально-політичні заходи Александра зі зміцнення імперії. Політика злиття народів. Особисті якості Александра та значення його особи для історії. Боротьба діадохів після смерті Александра. Утворення елліністичних держав.

Греція та Близький Схід в період еллінізму. Еллінізм: визначення, зміст, значення для історії античності. Особливості елліністичних держав. Територіальні та хронологічні рамки історії еллінізму. Періодизація історії еллінізму. Система елліністичних держав. Типи елліністичних держав.

Особливості елліністичної соціально-економічної, політичної та культурної системи. Найбільші елліністичні країни: царства Селевкідів, Птолемеїв, Пергамське, Македонія, Балканська Греція. Північне Причорномор'я в добу еллінізму. Причини занепаду елліністичних держав. Завоювання елліністичних держав Римом.

Змістовий модуль 2. Історія стародавнього Риму

Тема 12. Рим царської доби. Етрусська цивілізація, Карфаген і Велика Греція у I тис. до н. е.

Природні умови та населення. Періодизація історії стародавнього Рима та її особливості. Основні проблеми давньоримської історії. Історіографія та джерела з історії Стародавнього Риму. Особливості джерел з ранньої римської історії. Фасти, аннали, Великі аннали. Етрусська цивілізація. Походження етрусків. Писемність. Економічний, політичний та соціальний устрій етрусків. Етрусське «дванадцятиграддя». Вплив етрусської цивілізації на розвиток племен Апеннінського півострова. Грецькі колонії на півдні Апеннінського півострова. Виникнення Риму. Родова організація. Соціальна будова: патриції та плебеї, патрони та клієнти. Державна структура. Царська влада в Римі. Реформи Сервія Тулія. Падіння царської влади і становлення республіки. Формування полісного устрою. Римська громадянська община – цивітас.

Тема 13. Римська Республіка

Рання республіка. Встановлення республіканського ладу в Римі. Основні риси державного устрою Римської республіки. Сенат, коміції, магістратури. Магістратури ординарні та екстраординарні.

Основні напрямки, причини та етапи боротьби плебеїв та патриціїв. Основні вимоги плебеїв: вирішення земельного питання (доступ до *ager publicus*), обмеження лихварства, отримання громадянських прав. Форми боротьби плебеїв за свої права. Сецесії. Результати боротьби плебеїв. Кодифікація права у Законах XII таблиць. Основні законопроекти, в яких відображено успіхи плебеїв. Розвиток приватної власності. Завершення трансформації соціальної структури Риму. Поява основних прошарків: нобілітет, вершники, плебс.

Великі Римські завоювання. Пізня республіка. Зовнішнє становище Риму. Взаємини з латинськими містами. Війна з етрусками. Основні події, пов'язані із завоюванням Римом Італії. Взаємозв'язок римської внутрішньої та зовнішньої політики. Відносини Риму з грецькими містами-державами півдня Італії. Війна з Пірром. Завершення завоювання Римом Італії. Причини перемоги Риму. Структура римсько-італійської конфедерації. *Ager publicus* та його використання. Римські колонії та їх устрій. Розвиток приватної власності та рабовласницьких відносин.

Збільшення римської експансії. Взаємини Риму з елліністичними державами. Зіткнення інтересів Риму та Карфагену. Пунічні війни. Перша Пунічна війна. Її причини, основні події та результати. Друга Пунічна війна. Її причини, основні події та результати. Третя Пунічна війна. Її причини, основні події та результати. Загибель Карфагену. Причини перемоги Риму. Утворення провінції «Африка». Початок утворення системи римських провінцій.

Соціально-економічний розвиток Риму у III–II ст. до н.е. Перехід до класичного рабства. Вплив класичного рабства на розвиток римської

економіки. Соціальна структура римського суспільства доби класичного рабства. Раби, дрібні виробники, рабовласники. Внутрішня структура класу рабовласників: сенатська аристократія, вершники, муніципальна знать, провінційні рабовласники. Люмпен-пролетаріат. Римські громадяни, італійці та провінційне населення. Боротьба італіків та провінційного населення за повні римські права.

Громадянські війни та криза Римської республіки. Громадянські війни в Римі: античні та сучасні погляди на проблему. «Bellum civile» та «Bellum servile». Основні складові громадянських війн у Римі: внутрішня політична боротьба між сенатською аристократією та вершниками, боротьба плебсу, боротьба італіків за громадянські права, боротьба за вирішення аграрного питання, повстання рабів.

Загострення протиріч у римському суспільстві у II ст. до н.е. Перші повстання рабів в Римі. Перше повстання рабів в Сицилії. Організація повстанців. Утворення держави рабів. Придушення повстання та його вплив на суспільно-політичну ситуацію в Римі.

Аграрні рухи та діяльність братів Гракхів. Діяльність Тіберія та Гая Гракхів. Земельна реформа та політична боротьба. Боротьба за демократизацію римського державного устрою. Загибель братів та вплив їхньої діяльності на суспільно-політичну та економічну ситуацію в Римі.

Військово-політичні реформи Гая Марія. Зародження основ для зміни ролі армії у суспільстві.

Загострення суспільно-класових протиріч у I ст. до н.е. Друге повстання рабів у Сицилії. Організація повстанців. Причини поразки повстання. Повстання італіків – Союзницька війна. Організація італіків та їх основні вимоги. Методи боротьби Риму з італіками. Метод «розділяй та володарюй». Завершення Союзницької війни, її результати. Поширення прав римського громадянства на всіх італіків. Криза полісних структур.

Олігархічне та демократичне угруповання в Римі. Загострення боргового питання в Італії. Антиримський рух у східних провінціях. Війни Рима з правителем Понтійського царства – Мітридатом VI Євпатором.

Криза політичної системи римської республіки. Сулла у римській зовнішній політиці. Встановлення диктатури Сулли. Проскрипції. Реформи Сулли та їх значення. Загострення соціально-політичної боротьби після смерті Сулли. Популяри та оптимати, їх основні вимоги. Загострення ситуації у провінціях. Активізація піратства. Повстання Спартака.

Боротьба політичних угруповань та відновлення досуланівської конституції. Піднесення Гнея Помпея, його боротьба із піратством. Східна політика Помпея. Внутрішньополітична боротьба у 60-х рр. I ст. до н.е. Заколоти Катиліни.

Перший тріумвірат. Консульство Юлія Цезаря. Його війни у Галлії. Римська політика на Сході. Похід Красса проти Парфії та його розгром. Розпад першого тріумвірату та громадянська війна між Гнеєм Помпеем та Юлієм

Цезарем. Диктатура Юлія Цезаря. Законодавство Цезаря. Реформування державного устрою. Змова проти Цезаря та ліквідація його диктатури.

Боротьба між цезаріанцями та республіканцями після вбивства Гая Юлія Цезаря. Другий тріумвірат. Посилення ролі армії у політичному житті Риму. Боротьба Антонія та Октавіана за політичне домінування. Загибель Антонія. Приєднання Єгипту до Риму.

Соціально-політичні наслідки громадянських війн у Римі. Криза республіки та полісної форми держави: основні прояви та наслідки. Причини переходу від республіки до імперії. Тріумвірати та їх роль в історії Риму.

Тема 14. Принципат Октавіана Августа

Гай Юлій Цезар Октавіан. Оформлення монархічної системи у формі принципату. Політична програма Октавіана. Юридичне обґрунтування влади Августа. Влада принцепса і Сенат. Магістратури. Падіння ролі народних зборів. Тенденції до централізації управління, формування бюрократичного апарату. Збереження елементів республіканського ладу у системі принципату. Провінційна політика: сенатські та імператорські провінції. Система оподаткування провінцій. Постійна проконсульська влада принцепса. Соціальна політика Августа

Тема 15. Зміцнення системи принципату у I–II ст.

Правлячі династії I–II ст. (Юлії – Клавдії, Флавії, Антоніни). Повстання легіонів, рухи у провінціях. Династія Юліїв – Клавдіїв (Тиберій, Клавдій, Калігула, Нерон). Реорганізація державних інституцій: народних зборів, сенату, армії. Нове трактування закону про зневагу до величі римського народу. Політика в економічній сфері. Податки. Провінційна політика. Політична криза і громадянська війна 68–69 рр. Династія Флавіїв (Віспасіан, Тіт, Доміціан). Посилення верховної влади принцепса. Закон про верховну владу Віспасіана. Фінансова політика, податки. Зростання фінансової спроможності держави. Посилення ролі провінційної знаті. Сільське гопос. Доміціан та філософська опозиція. Війна з даками. Падіння династії Флавіїв. Римська імперія – велика держава Середземномор'я. Особливості господарського укладу, етнічного складу, політико-культурних систем. Політико-адміністративна структура імперії. Сільське господарство та аграрні відносини. Вдосконалення агротехнічних засобів та знарядь праці. Латифундії і вілли. Сальтус. Використання вільної та рабської праці. Ремесло. Розширення сировинної бази. Зародження ремісничої діяльності в латифундіях. правлід. Торгові колегії. Внутрішня і міжпровінційна торгівля. Соціальна структура. Зміни у становищі рабів. Колони. Вільновідпущеники. Армія як особливий соціальний прошарок. Панівні верстви: сенатська олігархія, вершники, му- ніципальна та провінційна верхівка. Соціальні протиріччя. Розширення соціальної опори імперії.

Тема 16. Пізня Римська імперія

Криза III ст. Занепад економіки. Скорочення сільськогосподарського та ремісничого виробництва. Фінансова криза і девальвація монети. Переміщення центру господарської активності із міст у латифундії. Політична криза. Ускладнення соціальної структури. Вихід із кризи. Диоклетіан і початок створення системи доміанату. Реформи Діоклетіана. Тетрархія. Реорганізація адміністративної системи. Податкова реформа. Едикт про ціни і державне регулювання економіки. Релігійна політика Діоклетіана. Гоніння на християн. Зовнішня політика. Завершення реформ Костянтином. Закріпачення станів: колонів, ремісників, куріалів. Реформи в армії. Грошова реформа і нова система грошового обігу. Релігійна політика Костянтина. Міланський едикт. Нікейський собор. Перетворення християнства у державну релігію. Заснування Константинополя та перенесення столиці.

Тема 17. Римське суспільство і держава у IV ст.

Економічне становище Римської імперії у IV ст. Натуралізація господарства. Скорочення рабської праці на виробництві. Посилення економічного впливу і політичної незалежності магнатів-латифундистів, наділення їх елементами політичної влади. Закріплення колонів та перетворення їх на головного виробника. Нерівномірність економічного розвитку західних і східних провінцій. Поселення варварів у межах імперії та початки варваризації імперії. Наступники Константина. Юліан Відступник і спроба реставрації язичництва. Остаточна перемога християнства. Аріанство, донатизм. Монашество. Єреси. Багауди, агоністики. Культура пізньої Імперії.

Тема 18. Падіння Західної Римської імперії

Поглиблення кризи рабовласницького способу виробництва наприкінці IV – на початку V ст. Елементи феодалізації. Велике землеволодіння. Патроцинії. Прекарні держання. Політична криза другої половини IV ст. і вторгнення варварів. «Велике переселення народів». Гунни і готи. Рух вестготів. Битва при Адріанополі та її значення. Феодосій I та його боротьба за єдність Римської імперії. Розпад імперії на Західну та Східну. Наступ германських племен. Взяття Рима Аларіхом та його наслідки. Нашестя Аттіли. «Битва народів» на Каталаунських полях. Набій вандалів на Рим. Утворення на територіях імперії варварських королівств. Падіння Західної Римської імперії, її історичне значення. Економічні та соціально-політичні причини руйнації античної цивілізації. Історіографія проблеми. Історичне значення античної цивілізації як етапу всесвітньої історії.

Теми семінарських занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Гомерівський період в історії стародавньої Греції	2
2	“Золотий вік” афінської демократії. Роль Афінського полісу в історії Греції V ст. до н.е.	2
3	Пелопоннеська війна	2
4	Елліністична доба в історії Стародавньої Греції	2
5	Римська Республіка	4
6	Принципат Октавіана Августа	2
7	Зміцнення системи принципату у I–II ст.	2
8	Римське суспільство і держава у IV ст.	2
	Разом	18

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Елліністична доба в історії Стародавньої Греції	2
2	Принципат Октавіана Августа	2
	Разом	4

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Гомерівський період в історії стародавньої Греції

1. Соціальна структура давньогрецького суспільства (родова аристократія, рядові общинники, раби; становище цих соціальних груп у суспільстві);
2. Органи управління у давньогрецькому суспільстві (народні збори, рада старійшин, басилеї) та їх функції.
3. Економічний лад давньогрецького суспільства:
  - а. сільське господарство (основні галузі, основні види культурних рослин та тварин, форми землеволодіння);
  - б. ремісництво (основні галузі, матеріали, інструменти, види готової продукції);
  - с. торгівля (внутрішня та зовнішня, еквіваленти обміну, система мір та ваги).
4. Побут давніх греків за поемами:
  - а) транспорт та засоби пересування;
  - б) поселення та житло, одяг та взуття, їжа та харчування;
  - в) сімейний та громадський побут;
  - г) релігійні погляди.

Терміни: демос, басилей, філа, фратрія, агора, аед, гомерівське питання, деміурги, патріархальне рабство, передполісний період, темні віки, поліс, клер, фети, арете, геронти.

Джерела

1. Гомер. Іліада. Харків: Фоліо, 2006.
2. Гомер. Одиссея. Харків: Фоліо, 2001.

Література

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наші книги», 2008. 794 с.
2. Ставнюк В. Історія Давньої Греції. Чернівці : «Місто», 2022. 552 с.
3. Шама О. І. Історія Стародавньої Греції і Риму: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-ту денної і заочної форми навч. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

«Золотий вік» афінської демократії. Роль Афінського полісу в історії Греції V ст. до н.е.

1. Внутрішня та зовнішня політика Афін при Периклі.
2. Політична організація афінської демократії.
3. Афінська держава (архе).
4. Оцінка афінської демократії античними авторами.

Терміни та поняття: літургії, архе, союзники, синедріон, форос.

Джерела

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наук. думка, 1993.
2. Платон. Держава. 2021. 464 с.
3. Плутарх. Порівняльні життєписи. Т. 1. Київ, 2023. 480 с.

Література

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наші книги», 2008. 794 с.
2. Ставнюк В. Історія Давньої Греції. Чернівці : «Місто», 2022. 552 с.
3. Ставнюк В. В. Становлення афінського поліса. Київ : «Аквілон-Плюс». 2005, 216 с.
4. Шама О. І. Історія Стародавньої Греції і Риму: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-ту денної і заочної форми навч. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 261 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Пелопоннеська війна

1. Причини конфлікту між Пелопоннеським та Першим Афінським морським союзом. Приводи до початку війни.
2. Основні періоди:
  - а) Архідамова війна (431–421 рр. до н. е.)
  - б) Сицилійська катастрофа (415–413 рр. до н. е.)
  - в) Декелейська війна (414–404 рр. до н. е.).
4. Причини поразки Афін. Зрадництво як фактор війни.
5. Наслідки Другої Пелопоннеської війни для Греції.

Терміни і поняття: стратег, Атенський морський союз, Пелопоннеський союз, олігархія.

Література

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наші книги», 2008. 794 с.
2. Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни // Гілея. 2013. № 72. С. 189–195.
3. Голованов С. О. Трансформації в сухопутній армії Афінського полісу в умовах Пелопоннеської війни (431–404 рр. до н.е.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012. Вип XXXIV. С. 118–195.
4. Ісхакова А. В., Мірошніченко С. В. Історія стародавнього світу. Схід, Греція, Рим: Навчально-методичний посібник для здобувачів історичних спеціальностей. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024.
5. Панафідін І. Облога Платей в Архідамовій війні (431–421 рр. до н. е.) як революція у військово-інженерній справі античності // Збірник наукових праць з історії та соціально-гуманітарних наук / редкол. : О. Кожухар, В. Яшин, Ю. Чирва. Кривий Ріг, 2017. Вип. 15. С. 4–11.
6. Попельнюк Б. В. Наслідки кризи полісної системи в економіці Балканської Греції // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Історичні науки. 2019. Т. 30(69). № 2. С. 135–140.
7. Розум'юк В. М. Пелопоннеська війна: внутрішньополітичні детермінанти зовнішньої політики // Проблеми всесвітньої історії. 2016. № 1. С. 52–63.
8. Ставнюк В. Історія Давньої Греції. Чернівці : «Місто», 2022. 552 с.
9. Шама О. І. Історія Стародавньої Греції і Риму: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-ту денної і заочної форми навч. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 261 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Елліністична доба в історії Стародавньої Греції

1. Виникнення елліністичних держав на території імперії Александра Македонського. Основні події боротьби діадохів.
2. Основні елліністичні держави (назви та територіальні рамки) та династії правителів доби еллінізму.
3. Становище грецьких полісів у добу еллінізму.
4. Елліністичні держави на Сході: спільне та відмінне.
  - а. політичний устрій.
  - б. специфіка економічної системи та економічного розвитку.
5. Міждержавні взаємини в елліністичному світі.

Терміни і поняття: еллінізм, діадохи, епігони, царство Птолемеїв, діюкет, топархії, коми, держава Селевкідів, екфоріон, лаой, епархії, гіпархії, катойкії, манумісії, Етолійський союз, Ахейський союз.

Література

1. Балух В.О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наші книги», 2008. 794 с.
2. Зелінський А. Л. Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії: монографія. Вінниця, 2020. 648 с.
3. Зелінський А. Л. Птолемеї, сатрап Єгипту і останні Аргеади // Східний світ. 2010. № 4. С. 112–119.
4. Зелінський А. Л. Три примітки до історії діадохів // Східний світ. 2007. № 1. С. 34–44.
5. Ставнюк В. Історія Давньої Греції. Чернівці : «Місто», 2022. 552 с.
6. Шама О. І. Історія Стародавньої Греції і Риму: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-ту денної і заочної форми навч. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 261 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Римська Республіка. Римське право за законами XII таблиць

1. Закони XII таблиць як історичне джерело: час та умови появи законів; подвійний характер законів (норми звичаєвого права та норми V ст. до н. е.); структура пам'ятки.
2. Основні соціальні групи римського суспільства за Законами XII таблиць.
3. Сімейні стосунки за Законами XII таблиць.
4. Судочинство та система покарань за Законами XII таблиць.

Терміни і поняття: плебеї, клієнти, вершники, центурія, Республіка, сецессія, народний трибунат, едил, претори, консули, цензори, магістрати, агнати, когнати, манципація, триби.

Література

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці : Наші книги, 2016. Т. 2 : Стародавній Рим. 847 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці : Наші книги, 2016. Т. 3 : Практикум. 543 с.
3. Балух В. О., Коцур В. П. Історія Стародавнього Риму: курс лекцій. Чернівці : Книги ХХІ, 2005.
4. Берд Мері. S. P. Q. R. Історія Давнього Риму / пер. з англ. О. Дем'янчук ; ред. Я. Паньків. Київ : Форс Україна, 2019. 480 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Великі Римські завоювання III–I ст. до н. е.

1. Основні причини активізації римської політики за межами Апеннінського півострову.
2. Пунічні війни (причини, основні події, результати).
3. Завоювання Римом елліністичних держав (причини, основні події, результати).
4. Римські завоювання на території Європи
5. Головні наслідки римських завоювань III–I ст. до н.е.

Література

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці: Наші книги, 2016. Т.2 : Стародавній Рим. 847 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці : Наші книги, 2016. Т.3: Практикум. 543 с.
3. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму: курс лекцій. Чернівці: Книги ХХІ, 2005.
4. Берд Мері. S. P. Q. R. Історія Давнього Риму / пер. з англ. О. Дем'янчук ; ред. Я. Паньків. Київ : Форс Україна, 2019. 480 с.
5. Петrenchко О. Історія Стародавнього Риму. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 576 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Зміцнення системи принципату у I–II ст.

1. Особливості політичного устрою Римської республіки у I ст. до н.е.
2. Соціальна опора влади Августа:
3. Відносини принцепса з сенатом, вершниками, плебсом, провінційними рабовласниками;
4. Римська армія в системі принципату.
5. Створення бюрократичного апарату управління при Августі.
6. Політика імператорів по відношенню до плебеїв і рабів.
7. Провінційна політика імператорів упродовж I–II ст. і розвиток рабовласницької полісної системи.
8. Занепад системи принципату в III ст. н. е.: причини та наслідки (доба солдатських імператорів).

Терміни і поняття: принципат, принцепс, імператор, префект.

Література

1. Балух В. Історія Стародавнього Риму. Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. 680 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці : Наші книги, 2016. Т. 3 : Практикум. 543 с.
3. Берд Мері. S. P. Q. R. Історія Давнього Риму / пер. з англ. О. Дем'янчук ; ред. Я. Паньків. Київ : Форс Україна, 2019. 480 с.
4. Гай Светоній Транквілл. Життєписи дванадцяти цезарів / перекл. з латин. П. Содомора. Львів : Сполом, 2012. 280 с.
5. Гуменний В. Л. Храм Марса Месника (Templum Martis Ultoris) та офіційна пропагандасхідної політики Риму в епоху Августа // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. Том. 2. С. 124–128.
6. Тацит Корнелій. Анналі. З часу відходу божественного Августа / пер. О. І. Кислюка Київ : Український письменник, 2013. 700 с.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Римське суспільство і держава у IV ст.

1. Домінат як політична система
2. Реформи Діоклетіана
3. Правління Константина
4. Нашадки Константина

Терміни і поняття: домінат, тетрархія, християнство, едикт.

Література

1. Балух В. Історія Стародавнього Риму. Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. 680 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці: Наші книги, 2016. Т. 3 : Практикум. 543 с.
3. Берд Мері. S. P. Q. R. Історія Давнього Риму / пер. з англ. О. Дем'янчук ; ред. Я. Паньків. Київ : Форс Україна, 2019. 480 с.
4. Козинець І. Г., Лозицька Я. А. Правовий режим колонату в Римській імперії // Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 5. С. 34–37.

ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Мінойсько-ахейська цивілізація	2
2	Гомерівський період в історії стародавньої Греції	2
3	Архаїчна Греція VIII–VI ст. до н.е.	4
4	Спарта як тип полісу	2
5	Соціально-політична еволюція Афінського поліса в VII–VI ст. до н. е.	4
6	Економіка та соціальний розвиток грецьких полісів у V – першій половині IV ст. до н. е.	4
7	«Золотий вік» афінської демократії. Роль Афінського полісу в історії Греції V ст. до н. е.	4
8	Грецька культура класичної доби	4
9	Пелопоннеська війна	4
10	Криза полісної системи	4
11	Елліністична доба в історії Стародавньої Греції	4
12	Рим царської доби. Етрусська цивілізація, Карфаген і Велика Греція у I тис. до н.е.	2
13	Римська Республіка	2
14	Принципат Октавіана Августа	2
15	Зміцнення системи принципату у I–II ст.	4
16	Пізня Римська імперія	4
17	Римське суспільство і держава у IV ст.	4
18	Падіння Західної Римської імперії	4
	Разом	60

Заочна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Мінойсько-ахейська цивілізація	4
2	Гомерівський період в історії стародавньої Греції	4
3	Архаїчна Греція VIII–VI ст. до н.е.	4
4	Спарта як тип полісу	4
5	Соціально-політична еволюція Афінського поліса в VII–VI ст. до н. е.	4
6	Економіка та соціальний розвиток грецьких полісів у V – першій половині IV ст. до н. е.	4
7	“Золотий вік” афінської демократії. Роль Афінського полісу в історії Греції V ст. до н. е.	4
8	Грецька культура класичної доби	2
9	Пелопоннеська війна	2
10	Криза полісної системи	4
11	Елліністична доба в історії Стародавньої Греції	4
12	Рим царської доби. Етруська цивілізація, Карфаген і Велика Греція у I тис. до н.е.	4
13	Римська Республіка	4
14	Принципат Октавіана Августа	4
15	Зміцнення системи принципату у I–II ст.	4
16	Пізня Римська імперія	4
17	Римське суспільство і держава у IV ст.	4
18	Падіння Західної Римської імперії	6
	Разом	74

Тема 1. Мінойсько-ахейська цивілізація (2 год)

1. Археологічні відкриття пам'ятників егейської культури.
2. Роботи з розшифровки крито-мікенської писемності.
3. Крит у III–II тисячоліттях до н.е.
4. Еллада та Кіклади у в III–II тисячоліттях до н.е.
5. Загибель мікенського суспільства та переселення дорійців.

Питання для самоконтролю

- Хронологія існування крито-мікенської цивілізації.
- Особливості економічного розвитку цивілізації мінойського Криту.
- Хто такий Мінос?
- Які причини занепаду крито-мікенської цивілізації?

Тема 2. Гомерівський період в історії стародавньої Греції (2 год)

1. «Одіссея» та «Іліада» як історичні джерела.
2. Господарський уклад стародавньої Греції XI–IX ст. до н. е.:
  - а) землеробство і скотарство;
  - б) розвиток ремесла і торгівлі.
3. Соціальний устрій суспільства.
4. Політична структура давньої Греції з XI–IX ст. до н. е.

Питання для самоконтролю

- Що таке гомерівське питання?
- Вирішення «гомерівського питання» сучасними дослідниками історії Греції.
- Археологічні дослідження Генріха Шлімана.
- Які особливості розвитку культури Греції XI–IX ст. до н. е.?

Джерела

1. Гомер. Іліада. Харків: Фоліо, 2006.
2. Гомер. Одіссея. Харків: Фоліо, 2001.

Тема 3. Архаїчна Греція VIII–VI ст. до н. е. (4 год)

1. Соціально-політичний устрій та економічний розвиток Греції у VIII–VI ст. до н. е.
2. Велика грецька колонізація VIII–VI ст. до н. е.: причини, напрямки, наслідки і значення.
3. Ранньогрецька тиранія.
4. Грецький поліс.

Питання для самоконтролю

- Що таке поліс? Види полісів.
- Причини Великої грецької колонізації.
- Що таке тиранія.

Тема 4. Спарта як тип полісу (2 год)

1. Лаконія до IX ст. до н.е. (географія, населення, міграція дорійців).
2. Лікурґ та роль його законів в історії Спарти (за античними джерелами). Історичність особи Лікурґа.
3. Початок формування спартанського полісу. Месенські війни. Виникнення «общини рівних» та її особливості.
4. Соціальна структура спартанського полісу:
  - а. спартіати; б) ілоти; в) періеки.
5. Політична організація спартанської держави:
  - а. герусія; б) ефорат; в) апелла.
6. Побут та система виховання спартанців.

Питання для самоконтролю

- Порівняльна характеристика державного устрою Афін і Спарти.
- Чому писемних джерел з історії стародавньої Спарти збереглося менше, ніж з історії афінського полісу?
- Яку роль відіграли Месенські війни у вирішенні соціальних протиріч у ранній Спарті?
- У чому полягала особливість суспільного та політичного ладу Стародавньої Спарти?
- Чому в Спарті не набула поширення та розвитку приватна форма власності на землю?
- Чому в стародавній Спарті держава не була зацікавлена у розвитку торгово-ремісничого виробництва і товарно-грошових відносин?
- У чому специфіка спартанського полісу як особливої форми античної держави?

Тема 5. Соціально-політична еволюція Афіньського поліса в VII–VI ст. до н. е. (4 год)

1. Аттика до VII ст. до н.е. (географія, населення, сінойкізм Тесея).
2. Суспільно-політична боротьба в Афінах (на прикладі заколоту Кілона).
3. Законодавство Драконта.
4. Реформи Солона та їх значення в оцінці античних авторів (Аристотеля та Плутарха)
5. Рання тиранія в Афінах: історичні приклади в роботах античних авторів (Аристотель, Геродот, Фулідід).
6. Реформи Клісфена та їх оцінка античними авторами (Аристотель, Геродот, Плутарх, Філохор).

Терміни: еклесія, геліея. ареопаг, сисахфія, метеки, генократія, тимократія, тиранія, остракізм.

Питання для самоконтролю

- Тесеї: міфологізований герой та історична особа.
- Формування Афіньського полісу та його особливості.
- Чому з історії афіньської держави збереглося більше писемних джерел, ніж з історії стародавньої Спарти?
- Яку роль у формуванні афіньського полісу відіграв Тесеї?
- Яку роль в становленні афіньського полісу відіграло законодавство Драконта?
- Чому антична традиція вважає Солон фундатором афіньської демократії?
- Чому тиранію Пісїстрата Аристотель називав «демократичною диктатурою»?

Джерела

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ : Наукова думка, 1993.

Тема 6. Економіка та соціальний розвиток грецьких полісів у V – першій половині IV ст. до н. е. (4 год)

1. Соціальна структура грецького суспільства в V – першій пол. IV ст. до н. е. Рабство.
2. Економіка Стародавньої Греції: два типи, їх відмінності спільні риси:
  - а) аграрні відносини;
  - б) ремесло, розвиток товарного виробництва;
  - в) торгівля.
3. Політична система грецьких полісів V – початку IV ст. до н. е.

Терміни: ергастерій, трапезити, фіаси.

Питання для самоконтролю

- Монети і грошовий обіг у полісах Стародавньої Греції в V–IV ст. до н. е.
- Сучасна історіографія про статус ілотів у Спартанській державі.
- Історики античності про соціально-економічну та політичну історію Греції класичної доби.

Тема 7. «Золотий вік» афінської демократії. Роль Афінського полісу в історії Греції V ст. до н. е. (4 год)

1. Джерела з історії афінського полісу V ст. до н.е. Перикл.
2. Державний устрій Афін:
  - а) народні збори, буле, гелієя, система магістратур;
  - б) літургії.
3. Суспільство Афін. Громадянита метеки.
4. Зовнішня політика Перикла. Афінська архе.
5. Афіни – центр культурного життя.
6. Характер афінської демократії.

Терміни: теорикон, літургії, архе, союзники, синедріон, форос.

Питання для самоконтролю

- Роль Першого Афінського союзу в історії Греції та його еволюція.
- Народні збори в політичній системі Афінської демократії (V–IV ст. до н. е.).
- Виборчі колегії в політичній системі Афін (V–IV ст. до н. е.).
- Політичний проект Платона щодо державного устрою Афін (за діалогом «*Закони*»).
- Соціально-економічні передумови перемоги демократії в Афінах.
- Чи пов'язаний розквіт афінської рабовласницької демократії з гегемонією цього полісу в I Афінському морському союзі?
- У чому полягала суть афінської демократії?

Література

1. Лісовий І. А. Античний світ у термінах і назвах. Львів : Вища школа, 1988.
2. Стародавня Греція. Книга для читання / за ред. С. Л. Утченка і Д. П. Калістова. Київ, 1955.
3. Хрестоматія з історії стародавнього світу / за ред. В. В. Струве. Київ : Рад. школа, 1954. Т. 2.

Тема 8. Грецька культура класичної доби (4 год)

1. Передумови розквіту давньогрецької культури у V–IV ст. до н. е.
2. Грецька міфологія та релігія:

- а) культ олімпійських богів;
  - б) організація культу, храми, оракули;
  - в) релігійні свята.
3. Архітектура та скульптура:
    - а) ордерна система;
    - б) містобудування, теорія «регулярного міста»;
    - в) скульптура та її основні сюжети, великі грецькі майстри та їх твори.
  4. Філософські системи Давньої Греції.
  5. Наукові знання. Історична наука.
  6. Давньогрецька література:
    - а) основні жанри літератури;
    - б) грецька трагедія (Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан):
  7. Театральні вистави та їх роль у громадському та приватному житті греків.
  8. Побут. Сім'я. Виховання дітей.
  9. Всесвітньо-історичне значення класичної культури Греції V–IV ст. до н. е.

Терміни: оракул, ордер, куриси, скена, каріатиди.

Питання для самоконтролю

- Вазопис давньої Греції: художні особливості.
- Ораторське мистецтво в Греції. Демосфен.
- Освіта.
- Військова справа.

Література

1. Лісовий І.А. Античний світ у термінах і назвах. Львів: Вища школа, 1988.

Тема 9. Пелопоннеська війна (4 год)

1. Економічні і політичні передумови війни.
2. Характер війни, її особливості.
3. Конфронтація Афін і Коринфа. Розстановка сил напередодні війни. Плани сторін.
4. Загострення соціальної боротьби в Афінах. Сицилійська експедиція.
5. Поразка Афінського морського союзу та його розпуск

Питання для самоконтролю

- Хронологія війни.
- Назвіть основні періоди війни.
- Результати війни.

Тема 10. Криза полісної системи (4 год)

1. Поняття «кризи полісу».
2. Розвиток економічної структури Стародавньої Греції: нові явища в економіці.
3. Особливості соціальної будови полісів у V ст. до н. е.
  - а) рабство, еміграція;
  - б) нові риси у військовій організації полісів, найманство;
4. Політична структура полісу в умовах його кризи.

Терміни: «криза полісу», тиранія, іпотека, симахія, симполітія, амфіктіонія.

Питання для самоконтролю

- Спартанський поліс в умовах кризи полісної системи.
- Афінська архе.

Тема 11. Елліністична доба в історії Стародавньої Греції (4 год)

1. Джерела з історії доби Олександра.
2. Військова тактика та організація армії Олександра.
3. Елліністичний Єгипет: особливості соціально-економічного та політичного устрою в III–I ст. до н. е.
4. Царство Селевкідів: господарсько-економічні зони. проблеми соціального та державного устрою.
5. Балканська Греція та Македонія в елліністичний час.
6. Сутність еллінізму. Типи елліністичних держав.
7. Елліністична культура.

Терміни: клерухи, діойкет, манумісій, епістат, гіпарх.

Питання для самоконтролю

- Дайте визначення еллінізму
- Північне Причорномор'я в епоху еллінізму.
- Сучасна історіографія про добу еллінізму.

Тема 12. Рим царської доби. Етрусська цивілізація, Карфаген і Велика Греція у I тис. до н. е. (2 год)

1. Найдавніша Італія: природні умови та населення.
2. Перші державні утворення на території Італії.
3. Етрусські міста-держави в Італії:
  - а. походження;
  - б. суспільно-політичний устрій;

- c. специфіка економічного розвитку етрусків;
- d. культура етрусків.

Питання для самоконтролю

- Порівняйте природньо-кліматичні умови стародавніх Греції та Риму.
- Хто такі етруски?

Тема 13. Римська Республіка (2 год)

1. Основні передумови демократизації суспільно-політичного ладу Римської республіки у IV – на початку III ст. до н.е.
2. Державний лад ранньої Римської республіки
3. Римське суспільство на початку III ст. до н.е.
4. Римська армія на початку III ст. до н.е.

Питання для самоконтролю

- Назвіть органи влади Римської республіки.
- Які категорії населення характерні для римського суспільства на початку III ст. до н.е.

Тема 14. Принципат Октавіана Августа (2 год)

1. Оформлення монархічної системи у формі принципата.
2. Політична програма Октавіана.
3. Структура державної влади: сенат, магістратури, коміції.
4. Провінційна політика Октавіана Августа.
5. Зовнішня політика. Розширення кордонів держави.

Терміни: принципат, принципс, рада принципса, фіск, ерарій, преторіанська гвардія, префект преторія.

Питання для самоконтролю

- Формування бюрократичного апарату.
- Елементи республіканського ладу у системі принципату.
- Соціальна політика Августа.

Тема 15. Зміцнення системи принципату у I–II ст. (4 год)

1. Принципат Октавіана Августа.
2. Правління династії Юліїв-Клавдіїв.
3. Династія Флавіїв.
4. Династія Антонінів.

Терміни: колон, лімес, верни, ауреус, перегріни, сальтус.

Питання для самоконтролю

- Система державного управління за династії Антонінів:
- Політико-адміністративна структура імперії.
- Які особливості романізації провінцій?
- Розвиток економіки Імперії у I–II ст.
- Соціальна структура римського суспільства в II ст.
- Зовнішня політика Антонінів.
- Римська армія в II ст. н. е.

Тема 16. Пізня Римська імперія (2 год)

1. Криза III ст.:

- а) скорочення сільськогосподарського та ремісничого виробництва;
- б) фінансова криза і девальвація монети;
- в) переміщення центру господарської активності із міст у латифундії;
- г) політична криза.

2. Діоклетіан і початок створення системи доміану.

3. Реформи Діоклетіана:

- а) тетрархія; реорганізація адміністративної системи;
- б) податкова реформа; едикт про ціни і державне регулювання економіки.

4. Релігійна політика Діоклетіана. Гоніння на християн.

5. Зовнішня політика Діоклетіана.

6. Завершення системи реформ Константином:

- а) закріпачення станів: колонів, ремісників, куріалів;
- б) грошова реформа і нова система грошового обігу;
- в) реформи в армії.

7. Релігійна політика Константина:

- а) Міланський едикт;
- б) Нікейський собор

Терміни: доминус, доміанат, колони, куріали, тетрархія, покрифи, гностики, діюкети, апологети, пресвітер, єпископ.

Питання для самоконтролю

- Внутрішня і зовнішня політика Діоклетіана.
- Реформи Константина.
- Поширення християнства.
- Становлення єпископальної церкви.
- Імператори-переслідувачі християнства.

Тема 17. Римське суспільство і держава у IV ст. (4 год)

1. Економічне становище Римської імперії у IV ст.:
  - а) натуралізація господарства;
  - б) закріплення колонів;
  - в) закріплення ремісників і ремісничих колегій;
  - г) пізньоримське магнатство, куріали.
2. Варваризації імперії.
3. Християнство в Римській імперії у IV ст. до н. е.
4. Культура пізньої імперії.
5. Феодалізація Імперії.

Питання для самоконтролю

- Зміна економічного та юридичного статусу колонів у I–II ст. н. е.
- Імператорське законодавство щодо колонів у IV–V ст.
- Римська вілла в аграрній галузі періоду домініату.
- Розвиток колонату в II–V ст. за даними напису з Вілла Магна та імператорських едиктів.
- Зобов'язання орендаря перед землевласником за даними закону Манція.

Тема 18. Падіння Західної Римської імперії (4 год)

1. Рим і варвари.
2. Велике переселення народів.
3. Розпад Західної Римської імперії.

Питання для самоконтролю

- Причини Великого переселення народів.
- Причини занепаду римської цивілізації.
- Значення римської цивілізації.

Індивідуальне завдання

Індивідуальне завдання передбачає читання та конспектування джерела з історії античних цивілізацій.

Метою виконання індивідуального завдання є ознайомлення студентів зі зразками давньогрецької та давньоримської літератури.

Кожному студенту потрібно обрати та прочитати працю античного автора. Студент повинен прочитати твір та розкрити у рефераті особливості твору: біографія автора праці, датування джерела, збереженість, достовірність описаних подій, об'єктивність роботи та джерела автора. Індивідуальне завдання оцінюється у 10 балів.

РЕЙТИНГОВІ КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ

Рейтинг № 1

1. Історія античності як поняття. Спільні риси і особливості в цивілізаційному розвитку Стародавнього Сходу і античного світу. Зміст поняття «античність» та «історія античності».
2. Територіальні та хронологічні рамки історії античності. Специфіка джерельної бази для вивчення історії античності. Наявність та класифікація письмових та матеріальних джерел.
3. Періодизація історії Греції: основні періоди. Географічне розташування та природні умови Балканської Греції та Егейського басейну.
4. Вплив природних умов на господарчу діяльність та процеси історичного розвитку давньої Греції. Основні етнічні складові грецького населення.
5. Критська цивілізація. Крито-мікенська цивілізація: основні періоди. Кносське населення
6. Крит та Балканська Греція. Специфіка царської влади. Особливості критської культури та мистецтва.
7. Мікенська цивілізація. Доахейський розвиток населення Балканського півострову.
8. Виникнення держави у ахейців у Мікенах, Тірінфі, Пілосі, Фівах, Афінах. Поява писемності.
9. Специфіка міждержавних взаємин. Ахейська колонізація. Домінування Мікен.
10. Троянська війна: легенди та реалії. Її наслідки для подальшого розвитку ахейських держав. Поєми Гомера як історичне джерело.

Рейтинг № 2

1. Велика Грецька колонізація.
2. Ранньогрецька тиранія. Ліквідація ранньогрецької тиранії і становлення полісного устрою в Греції.
3. Особливості виникнення Спартанського полісу. Дорійці і ахейці. Спартанська олігархія. Реформи Лікурга.
4. Аграрний характер економіки Спарти. Система спартанського виховання. Військовий фактор у функціонуванні полісу
5. Давня Аттика. Община, соціальна диференціація. Законодавство архонта Драконта. Реформи архонта Солона
6. Тиранія Пісістрата і Пісістратидів. Реформи Клісфена та їх причини, зміст і значення.
7. Греко-перські війни. Головні битви й угоди
8. Класичне рабство античної Греції. Розповсюдження рабської праці. Вільновідпущеники. Метеки, їх правовий статус та соціальне становище.
9. Державний устрій Афін часів Перікла. Зовнішня політика.

10. Пелопонеські війни. Поразка Афінського морського союзу та його наслідки

Рейтинг № 3

1. Природні умови, населення, соціально-економічний розвиток Македонії до V ст. до н. е. Діяльність Філіпа II
2. Вступ Македонії до Дельфійської амфікції. Виникнення промакедонських та антимакедонських партій у грецьких полісах. Їх протистояння на прикладі Афін. Підготовка Філіпа II до війни з персами.
3. Прихід Александра Македонського до влади. Військово-політична підготовка до походу проти Персії. Східний похід Александра Македонського.
4. Утворення імперії Александра. Значення його особи для історії
5. Боротьба діадохів після смерті Александра. Утворення елліністичних держав.
6. Греція та Близький Схід в період еллінізму. Еллінізм: визначення, зміст, значення для історії античності
7. Найбільші елліністичні країни: царства Селевкідів, Птолемеїв, Пергамське царство, Македонія, Балканська Греція. Коротка характеристика устрою.
8. Північне Причорномор'я в добу еллінізму. Причини занепаду елліністичних держав. Завоювання елліністичних держав Римом.
9. Культура стародавньої Греції: архітектура, скульптура, мистецтво
10. Історія та історики стародавньої Греції. Філософія і система релігійних уявлень

Рейтинг № 4

1. Природні умови та населення Апеннінського півострова. Періодизація історії стародавнього Рима та її особливості.
2. Походження етрусків. Економічний, політичний та соціальний устрій етрусків. Етруске «дванадцятиграддя». Вплив етрусської цивілізації на розвиток спільнот Апеннінського півострова.
3. Царська влада в Римі. Ромул. Реформи Сервія Тулія. Падіння царської влади і становлення республіки.
4. Встановлення республіканського ладу в Римі. Сенат, коміції, магістратури. Магістратури ординарні та екстраординарні
5. Причини та передумови боротьби плебеїв та патриціїв. Земельне питання. Сецесії
6. Результати перемог плебеїв. Кодифікація права у «Законах XII таблиць»
7. Оформлення соціальної структури Риму. Поява основних прошарків: нобілітет, вершники, плебс
8. Зовнішня політика царського Риму та на світанку республіканських часів
9. Культура та релігійні вірування в стародавньому Римі

10. Писемність. Історичні твори про Рим ранніх часів

Рейтинг № 5

1. Завоювання Римом Італії. Відносини Риму з грецькими містами-державами півдня Італії. Причини перемоги Риму
2. Структура римсько-італійської конфедерації. *Ager publicus* та його використання. Римські колонії та їх устрій. Розвиток приватної власності та рабовласницьких відносин
3. Взаємини Риму з елліністичними державами. Причини і передумови зіткнення інтересів Риму та Карфагену
4. Пунічні війни.
5. Підкорення Греції та Малої Азії.
6. Соціально-економічний розвиток Риму у III–II ст. до н.е. Перехід до класичного рабства. Вплив класичного рабства на розвиток римської економіки.
7. Громадянські війни та криза Римської республіки. Громадянські війни в Римі. Гай Марій. Диктатура Сулли.
8. Повстання рабів. Сицилія. Війна Рима з гладіаторами під керівництвом Спартака
9. Перший тріумвірат. Консульство та диктатура Гая Юлія Цезаря. Підкорення Галлії. Діяльність Гнея Помпея та Марка Красса.
10. Другий тріумвірат. Боротьба між цезаріанцями та республіканцями. Діяльність Марка Антонія та Октавіана Августа. Приєднання Єгипту

Рейтинг № 6

1. Принципат Октавіана Августа. Юридичне обґрунтування влади Августа. Влада принцепса і Сенат. Магістратури
2. Правління династії Юліїв – Клавдіїв. Провінційна політика.
3. Правління династії Флавіїв. Юдейські війни
4. Правління династії Антонінів. Війни з германцями. Підкорення Дакії.
5. Романізація провінцій, зріст ролі провінцій в економічному житті держави. Аграрні перетворення. Будівництво в Римі. Колізей. «Хліба і видовищ!»
6. Сільське господарство. Латифундії. Ремесла. Торгівля і грошовий обіг. Категорії підневільного населення: раби, колони, вільновідпущеники
7. Правління династії Северів. Війни з Парфією. Політична криза та реформи Діоклетіана. Тетрархія
8. Християнство в Римській імперії. Гоніння християн. Релігійна політика Костянтина. Міланський едикт. Нікейський собор
9. «Велике переселення народів». Поділ Римської імперії. Криза і занепад Риму у V ст.
10. Філософія, історієписання, культура та релігійні вірування в добу Римської імперії. Здобутки в науці і техніці

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО КУРСУ «ІСТОРІЯ АНТИЧНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ»

1. Зміст поняття «античність».
2. Територіальні та хронологічні рамки історії античності.
3. Джерела з історії Давньої Греції та Риму.
4. Поліс як форма античної держави.
5. Періодизація історії Греції.
6. Крито-мікенська цивілізація: основні періоди.
7. Мінойська цивілізація: загальна характеристика.
8. Мікенська цивілізація: загальна характеристика.
9. Троянська війна: легенди та реалії.
10. Вторгнення дорійських племен в Грецію. Соціально-політичні, економічні та культурні наслідки.
11. Гомерівське питання.
12. «Гомерівський період»: загальна характеристика.
13. Архаїчний період: загальна характеристика.
14. Велика грецька колонізація: причини, основні напрямки, наслідки.
15. Процес становлення полісу у VIII–VI ст. до н. е.: загальна характеристика (кодифікація законів, боротьба демосу та аристократії, рання тиранія).
16. Формування полісу в Атиці (синойкізм Тесея, оформлення ареопагу, колегії архонтів, закони Драконта).
17. Реформи Солона: причини, зміст, наслідки.
18. Тиранія Пісістрата: позитивні та негативні сторони.
19. Реформи Клісфена: причини, зміст, наслідки.
20. Формування полісу в Спарті: особливості процесу.
21. Основні соціальні категорії спартанського суспільства. Община рівних.
22. Система спартанського виховання.
23. Державний устрій Спарти: основні органи влади, їх функції.
24. Греко-перські війни: причини, основні події, наслідки.
25. Розквіт афінської демократії. Діяльність Перікла.
26. Державний устрій Афін класичного періоду.
27. Пелопонеська Ліга та I Афінський морський союз: порівняльна характеристика.
28. Афінська архе: загальна характеристика.
29. II Пелопонеська війна: причини, приводи, періодизація.
30. Узагальнююча характеристика основних періодів II Пелопонеської війни.
31. Наслідки II Пелопонеської війни. Основні причини поразки Афін.
32. Криза грецького полісу: узагальнююча характеристика.
33. Криза полісної системи взаємовідносин: узагальнююча характеристика.
34. Коротка історія Македонії. Піднесення Македонії.
35. Діяльність Філіпа II (його реформи та зовнішня політика).

36. Встановлення гегемонії Македонії над Грецією (участь Філіпа II у Священній війні, Херонейська битва, анти- та про-македонські партії, Корінфський конгрес).
37. Східний похід Александра Македонського. Основні події, наслідки.
38. Еллінізм: визначення, зміст, значення для історії античності. Особливості елліністичних держав.
39. Давня Італія. Етрусська проблема.
40. Основні періоди історії Риму.
41. Царський період історії Риму. Легенда про виникнення Риму.
42. Реформи Сервія Туллія та їх значення.
43. Встановлення республіканського ладу в Римі.
44. Основні риси державного устрою Римської республіки.
45. Основні напрямки та методи боротьби плебеїв та патрициїв. Причини та результат.
46. Основні події пов'язані із завоюванням Римом Італії.
47. Структура римсько-італійської конфедерації.
48. Причини, основні події та результати Пунічних війн.
49. Аграрні рухи та діяльність братів Грахків.
50. Громадянські війни в Римі. Визначення в античній та сучасній історіографії.
51. Реформа Гая Марія. Її значення для подальшого політичного розвитку Риму.
52. Союзницька війна.
53. Диктатура Сули, її значення.
54. Диктатура Юлія Цезаря.
55. Принципат Августа.
56. Основні причини трансформації Римської держави з республіки на імперію.
57. Тріумвірати та їх роль в історії Риму.
58. Специфіка економічного розвитку римської держави в добу класичного рабства.
59. Система управління колоніями та провінціями.
60. Основні соціальні групи римського населення доби Пізньої Республіки.
61. Основні напрямки зовнішньої експансії Риму доби Пізньої Республіки та імперії.
62. Християнство: виникнення та еволюція.
63. Римські імператори та Християнство: від переслідувань до визнання.
64. Криза III століття нашої ери в Римській імперії: основні прояви.
65. Виникнення протофеодальних відносин в економічних відносинах Римської імперії.
66. Рим та варвари: від перших контактів до завоювання.
67. Римська культура.
68. Римське право.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Балух В. О. Історія античної цивілізації: у 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці : ТОВ «Вид-во «Наші книги», 2008. 794 с.
2. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці : Наші книги, 2016. Т. 2 : Стародавній Рим. 847 с.
3. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х томах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вид. 2-ге, стер. Чернівці : Наші книги, 2016. Т. 3 : Практикум. 543 с.
4. Балух В. О., Коцур В. П. Історія Стародавнього Риму: курс лекцій. Чернівці : Книги ХХІ, 2005.
5. Берд М. S.P.Q.R. Історія Давнього Риму. Київ, 2019. 480 с.
6. Гай Салюстій Крісп. Змова Катіліни. Львів, 2020. 140 с.
7. Гай Светоній Транквілл. Життєписи дванадцяти цезарів / перекл. з латинської П. Содомори. Львів : Сполом, 2012. 280 с.
8. Гай Юлій Цезар. Нотатки про війну з галлами. Львів, 2024. 248 с.
9. Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла. Львів, 2020.
10. Гончарова О. М. Дозвілля античності в контексті видовищної культури: гладіаторські ігри. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2015. №2. С. 20–26.
11. Грант М. Римляни. Цивілізація Стародавнього Риму / пер. з англ. І. Мартянова. Миколаїв: Центрполіграф, 2015. 397 с.
12. Дженкінс С. Стисла історія Європи. Від Перикла до сьогодні / пер. з англ. В. Горбатька. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2021. 384 с.
13. Джонсон Б. Омріяний Рим. Київ, 2020. 256 с.
14. Дмитренко В. Імператор Нерон. У вирі інтриг. Львів : Кальварія, 2011. 158 с.
15. Дмитренко В. Імператори Тіберій, Калігула і Клавдій. Львів : Кальварія, 2019. 200 с.
16. Дмитренко В. Октавіан Август. Народження Римської імперії. Львів, 2011. 272 с.
17. Дмитренко В. Розвідка та інші таємні служби стародавнього Риму та його супротивників. Львів : Кальварія, 2020. 704 с.
18. Зелінський А. Л. Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії: монографія. Вінниця, 2020. 648 с.
19. Історія європейської цивілізації. Греція / за ред. У. Еко. Харків, 2024. 1168 с.
20. Історія європейської цивілізації. Рим / за ред. У. Еко. Харків, 2024. 1032 с.
21. Лукіан. Як писати історію. Львів : Вид-во УКУ, 2014. 88 с.
22. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти. Київ : Ніка-Центр, 2020. 458 с.
23. Марк Аврелій. Наодинці з собою. Львів, 2021.

24. Панафідін І. Облога Платей в Архідамовій війні (431–421 рр. до н. е.) як революція у військово-інженерній справі античності. *Збірник наукових праць з історії та соціально-гуманітарних наук* / редкол. : О. Кожухар, В. Яшин, Ю. Чирва. Кривий Ріг, 2017. Вип. 15. С. 4–11.
25. Панафідін І. О. Архаїчна Спарта як один із культурних центрів Давньої Греції: новий погляд на усталену традицію. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія "Історичні науки"*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 205-209.
26. Панафідін І. О. Історіографія Давньої Спарти: спроба реконструкції. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 3–7.
27. Ставнюк В. Історія Давньої Греції. Чернівці : «Місто», 2022. 552 с.
28. Ставнюк В.В. Становлення афінського поліса. Київ : Аквілон-Плюс, 2005. 216 с.
29. Тацит, Корнелій. *Аннали. З часу відходу божественного Августа* / пер. Кислюка О.І. Київ : Український письменник, 2013. 700 с.
30. Ціцерон Марк Туллій. *Про закони. Про державу. Про природу богів*. Львів, 2020. 392 с.
31. Ціцерон Марк Туллій. *Тускуланські бесіди. Про обо'язки*. Львів, 2021. 440 с.
32. Шама О. І. *Історія Стародавньої Греції і Риму: навч.-метод. посіб. для студ. іст. ф-ту денної і заочної форми навч.* Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017.

Методичні рекомендації

Волощук М. М., Щербін Л. В.

Методичні рекомендації для семінарських занять і самостійної роботи з курсу «Історія античних цивілізацій» для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 032 Історія та археологія, перший (бакалаврський) рівень вищої освіти.

Підп. до друку.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 3,1.

Видавець

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006.